

ΜΕΡΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΛΕΞΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

*Η πηγή του κιτς είναι η κατηγορική
συμφωνία με το είναι.*

(Μιλαν Κούντερα, *Η αβάσταχτη
ελαφρότητα του είναι*)

1.

ΣΕ κάθε σχηματική επισκόπηση της σύγχρονης νεοελληνικής ξενοδοχειακής αρχιτεκτονικής θα πρέπει να γίνεται πάντοτε διάκριση ανάμεσα στις μεγάλες μονάδες διεθνούς προβολής ή ακτινοβολίας και στις ελάσσονες, εκείνες δηλαδή που σηματοδοτούν με τη μελαγχολική διάθεση που αναδίδεται απ' αυτές, όπως ακριβώς και από τις ομώνυμες μουσικές κλίμακες, την οδύνη της σύγχρονης νεοελληνικής πραγματικότητας.

Γιατί το τουριστικό φαινόμενο, όπως εγκαθιδρύθηκε μετά το Σχέδιο Μάρσαλ, τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, ως συστατικό στοιχείο της ενσωμάτωσης της ελληνικής κοινωνίας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας, συμβάδιζε με την ερήμωση της υπαίθρου, την εξαθλίωση των νεοεπλήλυντων αστικοποιούμενων μαζών, τη μετανάστευση προς τις δυτικές χώρες (ή την αναγκαστική προσφυγιά στις ανατολικές), την πολιτική και πολιτιστική κατάρρευση των αξιών του παλαιότερου αστισμού, μπροστά στη λαίλαπα του μικρομεσαίου, εξαρτημένου, ημιπεριφερειακού καπιταλισμού, που κυριάρχησε στον τόπο μας.

Σε αντίστιξη, η αποδιάρθρωση της αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας των παραδοσιακών οικιστικών κέντρων στην ύπαιθρο ή στις πόλεις συνόδευε την παράλληλη τερατογένεση του πολυκατοικισμού (-ισμού, γιατί πρόκειται για ιδεολογία, και μάλιστα για πρακτική ιδεολογία), της αυθαίρετης περιαιστικής δόμησης και, πιο πρόσφατα, του «νεοπαραδοσιακού» κιτς.

2.

Στα προπολεμικά κοσμικά θέρετρα, η ξενοδοχειακή αρχιτεκτονική ήταν επηρεασμένη από τον διεθνή ιστορικό και πολιτιστικό

προσανατολισμό τους (π.χ. Κέρκυρα, Ρόδος),¹ ενώ στα παραδοσιακά θέρετρα και τις λουτροπόλεις της παλαιότερης Ελλάδας (Λουτράκι, Αιδηψός αλλά και Κηφισιά) τα κτίρια ήταν προσαρμοσμένα στις αισθητικές προτιμήσεις των αστών - Αθηναίων, κυρίως - πελατών τους, όπως αυτές εκφράζονταν και στα εκλεκτικιστικής αρχιτεκτονικής κτίρια των πρώτων δεκαετιών αυτού του αιώνα.

Για τη μεταπολεμική περίοδο, ο τρόπος με τον οποίο παράγεται ή αναπαράγεται η δημιουργία κτιριακής μορφολογίας στον τομέα αυτό ακολουθεί τους δρόμους διάχυσης πολιτιστικών μορφών, μέσα από μηχανισμούς διάδοσης ιδεών (βιβλία, περιοδικά, πανεπιστημιακή παιδεία, μέσα μαζικής ενημέρωσης). Πηγή έμπνευσης αποτέλεσε εδώ, κυρίως, η αλλοδαπή προέλευσης αρχιτεκτονική παραγωγή, μέσω άμεσης πρόσληψης (ταξίδια, σπουδές κ.λπ.) ή παρακολουθώντας ξένη βιβλιογραφία, τόσο την ειδικευμένη όσο και τη γενική και θεωρητική. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι μόνο αρκετά πρόσφατα άρχισαν να μεταφράζονται και στη γλώσσα μας βασικά κείμενα για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική,² ενώ παράλληλα τα μεγάλα ξένα περιοδικά, αλλά και ένα πλήθος από ποικίλα «φιγουρίνια» διακόσμησης και εσωτερικών χώρων, διαμορφώνουν το καθημερινό γούστο. Λιγοστά υπήρξαν τα εγχώρια περιοδικά έντυπα (παλιότερα η *Αρχιτεκτονική*, κατόπιν τα *Αρχιτεκτονικά Θέματα* και τα *Θέματα Εσωτερικών Χώρων*) που τροφοδοτούσαν, περισσότερο με τα εικαστικά παραδείγμα-

τα, τη δεξαμενή των εμπνεύσεων και των υποδειγμάτων.

Ζωτική είναι βέβαια η υποστήριξη που παρέχει, άμεσα ή έμμεσα, ο πολιτισμός της εικόνας, της διαφήμισης και του θεάματος γενικότερα, στην υποδομή των πολιτιστικών υποδοχών του αρχιτεκτονικού προϊόντος (πρόχειρο παράδειγμα αποτελούν τα ξενοδοχεία του Μαϊάμι σε πολλές τηλεοπτικές σειρές). Ενώ, παράλληλα, η ακαδημαϊκή παιδεία είναι συχνά «θύραθεν» προέλευσης (ευρωπαϊκής ή άλλης), δεχόμενη αλλά και εκπέμποντας τις αυτονόητα αντίστοιχες επιρροές, πράγμα που διευκολύνεται μάλιστα από το γεγονός ότι τα ξενοδοχειακά κτίρια απευθύνονται κυρίως σε ένα διεθνές κοινό.

Τα δωμάτια των σημερινών ξενοδοχείων μπορεί να διαθέτουν κάθε είδους τεχνικό εξοπλισμό: μαρμάρινα πολυτελή λουτρά, βίντεο και στέρνο, ψυγείο, τζάκι, εποχιακά λουλούδια, έως και «ιδιωτικές πισίνες με υδρομασάζ και νυχτερινό φωτισμό», ενώ στους κοινόχρηστους χώρους υπάρχουν από «billiard room» έως παλιές πέτρινες βρύσες, «πιάνο μπαρ» ή καταστήματα σε «στοά τοπικού χωριού»³ (η «Δυναστεία» έχει άραγε οριστικά επικρατήσει παγκοσμίως;). Αν ένα τέτοιου είδους λειτουργικό πρόγραμμα έχει προεπιλεγεί, είναι εύκολο πια να υποθέσει κανείς ότι ο αρχιτέκτονας πολύ δύσκολα θα μπορέσει να ανταποκριθεί στην απαίτηση για δημιουργία «δοχείων ζωής».⁴ Μοιραία, ο ρόλος του περιορίζεται στις εκτελεστικές υπηρεσίες του διακοσμητή δεδομένων χώρων, προσπαθώντας να εξωραΐσει αλλότριες επιλογές, εφ' όσον τα πρότυπα για κατανάλωση ελεύθερου χρόνου θα αναπαράγονται από την κυρίαρχη ιδεολογία της καθημερινής ζωής, δηλαδή τη δέσμευση, την περιχαράκωση και την ανταλλακτική αξιοποίηση του χρόνου.

Έτσι μόνο μπορεί να ελέγξει ο δεσπόζων αστισμός και τα μέσα της διευρυνμένης αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης,⁵ ώστε ο εργαζόμενος, ο σύγχρονος περιηγητής-τουρίστας, να επιστρέψει από τις διακοπές του «συνεσταλμένος, διστακτικός, σαν τον άνθρωπο που φέρνει στην αγορά

για πούλημα το ίδιο του το τομάρι, ξέροντας ότι το μόνο που τον περιμένει είναι το γδάρσιμο».⁶

Γι' αυτό, δεν είναι ίσως άτοπη η απορία του Γκρόπιους: «Αρκετά για την τεχνική. Αλλά τι γίνεται με την ομορφιά;»,⁷ αν διατυπωθεί για τις κατασκευαστικές πραγματοποιήσεις στον ξενοδοχειακό τομέα. Η αγωνία των επιχειρηματιών να ανταποκριθούν στην ανταγωνιστική διεθνή ζήτηση, ο δεσμευτικά κανονιστικός χαρακτήρας των τεχνικών προδιαγραφών και των όρων δόμησης, όπως τουλάχιστον ίσχυαν ως τώρα, ελάχιστα περιθώρια άφηναν για προβληματισμούς τέτοιου χαρακτήρα. Η ενημέρωση «υψηλής τεχνολογίας» των τεχνικών εγκαταστάσεων (τηλεπικοινωνίες, κλιματισμός, πληροφορική), συγκαλυμμένη από εξοπλισμό με κάποιας στάθμης πολυτέλεια, μπορεί συχνά να εξωραϊζει ή και να εκσυγχρονίζει την αμηχανία της αρχιτεκτονικής έμπνευσης, το κενό όμως παραμένει. Έτσι, ένα αδήλωτο «στυλ Μπαουχάους», ως έκφραση ενός άκρατου λειτουργισμού, κυριάρχησε στο χώρο επί αρκετές δεκαετίες. Αυτό ήταν και η «ομολογία αποτυχίας και επιστροφή στην τελμάτωση και την αδράνεια».⁸

3.

Η μέση αρχιτεκτονική

Είναι γνωστό βέβαια ότι κάθε περιγραφή παραδείγματος μέσου όρου (όπως «μέσος κάτοικος», «μέσο εισόδημα» ή «μέση οδός») κινδυνεύει να αναφέρεται σε καθαρά φανταστικά ή εξωλογικά αντικείμενα. Με την επιφύλαξη αυτή, λοιπόν, και με βάση την προσπάθεια να εκλογικεύσουμε ορισμένα ακατανοήτα ή παράλογα φαινόμενα της σημερινής πραγματικότητας της ξενοδοχίας, ας δούμε μερικά ενδεικτικά μεγέθη, που ίσως μας βοηθήσουν να ερμηνεύσουμε και μη μετρήσιμα φαινόμενα.

Από τις 163 νέες ξενοδοχειακές μονάδες που λειτουργήσαν για πρώτη φορά στο πρώτο εξάμηνο του 1987 (βλ. Πιν. Ι), μόνο 12 είχαν δυναμικότητα πάνω από 100 κλίνες. Αν λοιπόν διατυπώσουμε την πρόταση ότι η μέση νέα ξενοδοχειακή μονάδα έχει 44 κλίνες σε 22 δωμάτια (για το 6^ο εξάμηνο του 1985 τα αντίστοιχα νούμερα είναι 40 κλίνες σε 20 δωμάτια), μπορούμε να υποθέσουμε ότι έχουμε απέναντί μας όχι κάποιο φανταστικό τέρας, αλλά ένα πραγματικό προϊόν της νεοελληνικής δημιουργίας. Είκοσι δωμάτια – δύο όροφοι. Διαιρούμε διά δύο: δέκα δωμάτια στον όροφο. Διαιρούμε δια δύο: πέντε συν πέντε, ένθεν και ένθεν του διαδρόμου (ή έξι συν έξι, αν τα δωμάτια συνολικά είναι 24). Ο μη διπλωματούχος

μηχανικός ή ο μη αρχιτέκτονας είναι παγιδευμένος: είναι ο μέσος μελετητής που παράγει μεσαίες μελέτες για μεσαίους ιδιοκτήτες (ιδιοκτήτες-επιχειρηματίες και επιχειρηματίες-ιδιοκτήτες), που θέλουν να στήσουν μεσαίες επιχειρήσεις σε μεσαία οικοπέδα ολίγων στρεμμάτων, όσα έχουν απομείνει από τον μεταπολεμικό οικοπεδοποιητικό αγροτεμαχισμό τής υπαίθρου.

Έως ότου ανασυγκροτηθεί πολεοδομικά η έρημη αυτή χώρα, οι μέσες μονάδες κατακτούν, αργά αλλά επίμονα, τον αστικό και περιαστικό χώρο των επαρχιακών κωμοπόλεων. Το σχετικό υπουργείο, ΥΧΟΠ ή ΥΠΕΧΩΔΕ, κρίνει πού πρέπει και πού δεν πρέπει να χωροθετηθεί όχι η τουριστική χρήση, αλλά το κτίριο του ξενοδοχείου, και ο αρμόδιος ΕΟΤ αποφασίζει αν το οικόπεδο – το μέσο οικόπεδο – είναι κατάλληλο ή ακατάλληλο (δεν έχει θεσπιστεί ακόμα εδώ μια μέση κατηγορία «Κ13» – κατάλληλο από δεκατριών και άνω· υπάρχουν όμως πολλά «με την προϋπόθεση ότι»), από αποψη κυρίως νεκροταφείων, βάλτων και αποβλήτων. Πώς όμως μπορεί να βρεθεί η μονάδα μακριά από τα δικά της απόβλητα; Και πώς θα παρακολουθήσει ένα μέσο κτίσμα τον ημιτονοειδή κυματισμό τής απόστασης από τη γραμμή αιγιαλού (50, 80, 70, 50 κ.ο.κ.);

Οι πρόσφατες μεταστροφές στην τουριστική ζήτηση έχουν οδηγήσει σε αξιοσημείωτες προσαρμογές της προσφοράς. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε, ότι τα επιπλωμένα διαμερίσματα αποτελούσαν, το 1986, το 9,27% του συνόλου των

μονάδων του ξενοδοχειακού δυναμικού, δηλαδή 509 μονάδες σε σύνολο 5.488 μονάδων όλων των κατηγοριών (με 15.777 κλίνες συνολικά ή 30 κλίνες κατά μέσο όρο), ενώ το α' εξάμηνο του 1987 πρωτολειτούργησαν 45 καταλύματα της κατηγορίας «επιπλωμένα διαμερίσματα», σε σύνολο 163 μονάδων, δηλαδή 27,6% του συνόλου των νέων μονάδων.⁹ Παρατηρούμε ένα τριπλασιασμό του σχετικού βάρους των επιπλωμένων διαμερισμάτων. Αυτό δεν είναι ανεξήγητο: ύστερα από το ρεύμα του μαζικού τουρισμού, που συγκρότησαν μεταπολεμικά τα ανερχόμενα μεσαία στρώματα των Ευρωπαίων εργαζόμενων, προέκυψε η ανάγκη για ένα νέο πρότυπο διακοπών (πληρωμένων πια) και παραθεριστικής αναψυχής. Αντί να εκγλωβίζονται μέσα σε τυποποιημένα δωμάτια που στεγανοποιούν τη λειτουργία «ύπνος», οι μετά την ευρωπαϊκή άνοιξη τουρίστες αρχίζουν να προτιμούν να αυτοδιαχειρίζονται τον ελεύθερο χρόνο τους, αλλά και το χώρο τους, διευρύνοντας τα όρια των μορφών «μη εργασίας», με στόχο πιο ολοκληρωμένους τρόπους διαβίωσης.¹⁰

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Νέες μονάδες (α' εξάμηνο 1987)

	αριθμός	κλίνες	κλίνες/μονάδα Μ.Ο.
Ξενοδοχεία	99	5398	54
Μπάγκαλους	1	56	56
Ξενώνες	17	459	27
ΣΥΝΟΛΟ	117	5913	50
Επιπλωμένα διαμερίσματα	45	1254	27
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ (με οικοτροφεία)	163	7184	44 ή 22 δωμάτια

Πηγή: Ε.Ο.Τ.
Επεξεργασία: Α.Χ.

Έτσι προκύπτει η ανάγκη για χώρους «αυτοεξυπηρετούμενους» με ποικίλες λειτουργικές μορφές, φαινόμενο που συμβατικά καλύπτεται από τον όρο «παραξενοδοχία» (με ελαφρώς υποτιμητικό τόνο), ωστόσο του θεοπιστούν, με τις πρόσφατες τεχνικές προδιαγραφές, και ιδιαίτερες επώνυμες κατηγορίες («αυτοεξυπηρετούμενες επαύλεις» και «αυτοεξυπηρετούμενες τουριστικές κατοικίες») ή απλώς, αλλού, ενοικιαζόμενα δωμάτια (έλληνιστί «ρουμς»), ή ακόμα και άγρια κατασκήνωση. Μ' αυτόν τον τρόπο όμως, και το κτιριακό δυναμικό μας θα εξακολουθεί να είναι δέσμιος, ως προς τα μορφολογικά του πρότυπα, της νεοελληνικής κατοικίας ή της πολυκατοικίας, έστω και στη σχετικά πρόσφατη μεταμοντερνίζουσα εκδοχή της.¹¹ Η λειτουργία-διαμέρισμα θα ακολουθείται από τη μορφή-πολυκατοικία. Και, ως εμπόρευμα πια, θα ορθώνεται απέναντι σε όλα τα άλλα κτίρια-εμπορεύματα, «ταυτόχρονα αισθητό και υπεριορισμένο πράγμα», και θα αρχίζει «γεννοβολά φαντασιοπληξίες, πιο θαυμαστές ακόμα κι από το αν άρχιζε να χορεύει στα καλά καθούμενα».¹²

4.

Εκεί, μαζί με τη συμβατική αρχιτεκτονική, που συμβάδιζε με την αρχιτεκτονική της βίλλας και όσους καταναγκασμούς αυτή συνεπάγεται, και όπου η αστική τάξη αναγνώριζε τον εαυτό της μέσα από ένα επιδέξιο δυναμισμό, μια στοχαστική ή αστόχαστη προσαρμοστικότητα, και ένα πνεύμα πρωτοβουλίας υποταγμένο πάντοτε στις δομικές της εξαρτήσεις, είχαμε την ευκαιρία να αντιλήσουμε πολύτιμα διδάγματα από τα δύο μέγιστα επιτεύγματα του 'Αρη Κωνσταντινίδη: τη σοφία της απλότητας και τη διαλεκτική συναρμογή του κτιστού χώρου με το φυσικό περιβάλλον. Η σαφήνεια των κατόψεων του οδηγεί, ίσως αναπόφευκτα, στη διαύγεια των μορφών, ενώ η σύμμετρη χρήση αξιόπιστων υλικών (πέτρα, ξύλο, σίδερο) με επινοητικότητα και

βαθύτερη γνώση, του επιτρέπουν να επιτίθεται με οικειότητα στη φύση, να την υποτάσσει, με όλη την τρυφερότητα και το σεβασμό που απαιτεί το αντικείμενο της επιθυμίας. Με τα «Ξενία», τα «μotel», τα τουριστικά περίπτερα, που μελέτησε και πραγματοποίησε ο 'Αρης Κωνσταντινίδης την περίοδο 1958-1967, έδειξε ένα δρόμο και μία δυνατότητα. Το παράδειγμά του, μέγιστο μάθημα αρχιτεκτονικής αρετής, είναι, ακριβώς, εξαιρετικό: επιβεβαιώνει, όπως κάθε εξαίρεση, τον κανόνα.¹³

Από άλλη αφετηρία ξεκινώντας, και πορευόμενος ίσως προς διαφορετική κατεύθυνση, ο Τάκης Ζενέτος προσπάθησε να απελευθερώσει την τόσο δημιουργική αρχιτεκτονική του σκέψη από τα δεσμά και τις δουλειές της ψευδοελληνικότητας, της συντηρητικής συμμόρφωσης στις προδιαγραφές και της υποκριτικής προσαρμογής στο τοπίο, και οδηγήθηκε σε μελλοντολογικές αναζητήσεις: σε μία γενεαλογική γραμμή που προερχόταν από τη Cité Radieuse και απέλυνε, στα 1970, στους σχεδιαστικούς, κυρίως, προβληματισμούς του Yona Friedman ή της ομάδας Archigram.¹⁴

5.

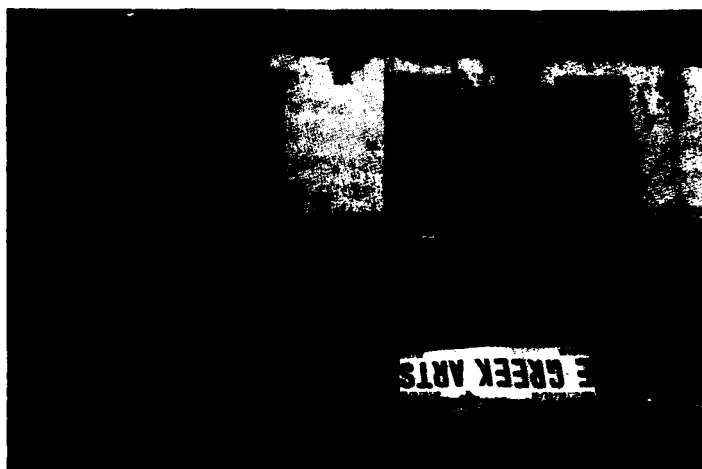
Μετά την κατακραύνηση των δημιουργικών ελπίδων του κοινωνικού φαντασιακού, στις 21.4.67, επήλθε αναπόφευκτα η λαίλαπα της ανύψωσης των κτιριακών συγκροτημάτων, ορθώνοντας πολυώροφα τείχη, με απώτερο αφανή στόχο να εγκλωβίσουν τους ελληνικούς πληθυσμούς που κατοι-

κούσαν την άγονη γη της νότιας Βαλκανικής μέσα σε νησίδες ξηράς και να τους αποκλείσουν την πρόσβαση στον πολυτιμότερο, ίσως, φυσικό πόρο του 20ού αιώνα, τη θάλασσα. Αλλά και οι βουνοκορφές, οι πλαγιές και οι βραχώδεις ακροπόλεις δεν έχουν μείνει αλώδητες: Πάρνηθα, Παρνασσός, αλλά και 'Αρτα και Ναύπλιο, διαχωρίζουν κατοίκους από τουρίστες, δημιουργώντας έγκλειστους και αποκλειόμενους σε αμφίδρομους ρόλους.¹⁵ Οδυνήρη θα ήταν και η απλή, έστω, υπενθύμιση του τρόπου ενσωμάτωσης των κτιρίων αυτών στον φυσικό χώρο. Ας την αντιπαρέλθουμε.¹⁶

6.

Ύστερα από κάποιο αταύτιστης προέλευσης μοιραίο χτύπημα, την τελευταία δεκαετία, τα αθηναϊκά ξενοδοχεία αντιμετωπίζουν θανάσιμη κρίση. Άλλα γίνονται δικαστήρια (Ambassador), άλλα τράπεζες (Kings' Palace), άλλα απλώς κλείνουν (Athenée Palace) και άλλα γίνονται γραφεία διοίκησης επιχειρήσεων (King George). Αν υπεύθυνος είναι ο σεισμός του 1980, η πολυεθνική εισβολή (Holiday Inn, Ledra Marriot, Intercontinental κ.ά.), οι επιχειρηματικές αδεξιότητες, το νέφος, ή η εξασθένηση επιχειρήσεων δανειοδότητων, είναι κάτι που δεν μπορεί να εντοπισθεί και να αξιολογηθεί με ακρίβεια. Αναμφισβήτητο πάντως είναι το γεγονός ότι ένας κύκλος κτιριακής ζωής 25-30 χρόνων κλείνει γι' αυτά, ενώ είναι αδύνατο κατά πόσο έχει ολοκληρωθεί η ανακύκλωση του επενδεδυμένου σ' αυτά κεφαλαίου. Αντίστοιχο πρόβλημα υγείας εμφανίζουν και τα ανά τη χώρα «Ξενία», για τα οποία μόνο ένα εκτεταμένο και γενναιόδωρο πρόγραμμα κτιριακού και επιχειρηματικού εκσυγχρονισμού μπορεί να ενισχύσει την επάρκεια της ανοσολογικής τους αντοχής.

Αρκετά διαφορετική πραγματικότητα αντιπροσωπεύουν τα ξενοδοχεία μιας άλλης κατηγορίας, που —όχι τυχαία φυσικά— βρίσκονται μέσα στα όρια του ιστορικού κέντρου της Αθήνας. Άλλα από αυτά έγιναν σεισμόπληκτα, άλλα κρίθηκαν διατηρητέα: είτε ως έργα τέχνης, χάρη στο ΥΠΠΟ, είτε ως αξιόλογα κτίρια, χάρη στο ΥΠΕΧΩΔΕ— συχνά με απλή αίτηση του ιδιοκτήτη, προκειμένου να ευεργετηθεί από τις διατάξεις νόμων και αποφάσεων που ευνοούν τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στην Ακρόπολη ή στην πλατεία Βάθης, πολλά «νεοκλασικά» (δηλαδή κλασικίζοντα κτίρια του τέλους του 19ου αιώνα ή εκλεκτικιστικά των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα), που όταν κατασκευάστηκαν εξυπηρετούσαν ανάγκες άλλης κατηγορίας και ίσως άλλων τάξεων, πέρασαν

από στάδια διαδοχικής έκπτωσης και σήμερα βρίσκονται σε φάση μεταβολισμού: είναι έτοιμα να καταδικαστούν σε αφανισμό ή να περάσουν μια δεύτερη νεότητα, που ενέχει κάποιο στοιχείο μακαδριότητας, όπως κάθε λίφτινγκ.

Υστερόγραφο σχόλιο

Αν δεν ήταν κοινά αποδεκτή η θέση ότι η νεοελληνική αρχιτεκτονική δημιουργία χαρακτηρίζεται από καταφανή δυστοκία –όποιες κι αν είναι οι ιστορικές ή ιστορικοφανείς δικαιολογίες που μπορούν να προβληθούν–, θα προξενούσε υπόξινη έκπληξη η, σχεδόν φωτοτυπικού τύπου, ομοιότητα των ξενοδοχειακών μονάδων με νοσοκομεία: ιδίως μάλιστα με τα αθηναϊκά ιδιωτικά (προ-ΕΣΥ) μαιευτήρια, που είναι κάτι σαν το ομόλογο των παραθαλάσσιων ξενοδοχείων α' τάξεως και άνω. Αυτό θα μπο-

ρούσε ενδεχομένως να ερμηνευτεί από το γεγονός ότι η ταύτιση ζωής-εργασίας, πράγμα σύνθητες στις εργασιοκρατικές κοινωνίες (εννοούνται εδώ οι σχηματισμοί που αρθρώνονται με πόλο την εργασία ή με πόλο το δεύτερο σκέλος της θεμελιακής τους αντίθεσης, το κεφάλαιο), οδηγεί και στην ταύτιση των αναπαραγωγικών τους ομοιοτύπων: κυοφορία-τοκετός = αναψυχή-τουρισμός. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ορισμένα κτίρια μάλιστα είχαν σχεδιαστεί από ξένους αρχιτέκτονες. Για παράδειγμα, βλ. Αντώνη Αντωνιάδη, «Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα», στο *Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων*, Ιούλιος - Οκτώβριος 1985, τ. 4/5, σσ. 14-29.
2. Όπως του Bruno Zevi, του Kenneth Frampton, του Le Corbusier κ.ά.
3. Τα αποσπάσματα σε εισαγωγικά είναι αυθεντικά, από δημοσιεύσεις σε περιοδικά του κλάδου.
4. Βλ. Άρη Κωνσταντινίδη, «Δοχεία ζωής ή το πρόβλημα για μια αληθινή αρχιτεκτονική» στα *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 6/1972. Αναδημοσιεύεται στο πρόσφατο βιβλίο του ίδιου, *Για την Αρχιτεκτονική*, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1987, σσ. 213-246.
5. «...η έκταση των λεγόμενων απαραίτητων αναγκών, όπως και ο τρόπος της ικανοποίησής τους είναι ιστορικό προϊόν, και γι' αυτό εξαρτάται κατά ένα μεγάλο μέρος από τη βαθμίδα του πολιτισμού μίας χώρας...» (Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Βιβλίο I, κεφ. 4, Εκδοτικό της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε., 1954, σ. 184).
6. ό.π., σ. 189.
7. Walter Gropius, *The New Architecture and the Bauhaus*, The M.I.T. Press, 1965, σ. 45.
8. ό.π., σ. 92.
9. Με βάση στοιχεία του Ε.Ο.Τ. και προσωπική επεξεργασία από το συντάκτη του παρόντος.
10. «Τό δέ σχολάζειν ἔχειν αὐτό δοκεῖ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τό ξὴν μακαρίως» (Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, VIII, 1338a). Η αναψυχή θα μπορούσε να οριστεί και ως «μη παραγωγική κατανάλωση του χρόνου» (βλ. Thorstein Veblen, *The Leisure Class*, 1899).
11. Οξύτατη κριτική τοποθέτηση απέναντι στο φαινόμενο του μεταμοντέρνου ρεύματος στην αρχιτεκτονική παίρνει ο Άρης Κωνσταντινίδης στο πρόσφατο βιβλίο του *Αμαρτωλοί και κλέφτες ή η απογείωση της Αρχιτεκτονικής*, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1987, σ. 436.
12. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Βιβλίο I, μέρος 1, «Ο φετιχικός χαρακτήρας του εμπορεύματος και το μυστικό του», (σ. 84 της έκδοσης της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. του 1954).
13. Τα έργα του Α.Κ. είναι δημοσιευμένα στο *Άρη Κωνσταντινίδη, Μελέτες + κατασκευές*, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1981, σ. 288.
14. Ένα χαρακτηριστικό, αν και όχι απόλυτα αντιπροσωπευτικό, παράδειγμα του έργου του έχει δημοσιευτεί στα *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 5/1971, σ. 214. Βλ. επίσης και τις μελέτες του για την τουριστική ανάπτυξη Αγ. Γαλήνης και Πλατιά Ρεθύμνου, στο ίδιο, τ. 2/68, τ. 3/69 και τ. 11/77.
15. Δεν είναι ίσως άστοχη η υπενθύμιση ότι στη θέση των ξενοδοχείων που χτίστηκαν επί δικτατορίας στην Ακροναυπλία υπήρχαν παλιότερα οι γνωστές φυλακές.
16. Σχετική συζήτηση μπορεί να βρει ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης στα *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 9/1975, σσ. 216-224.